

ȘTEFAN MARIȘ

Imaginarul morții într - un discurs funebru de la mijlocul sec. al XIX-lea

Omiletica funebră este o ramură a teologiei care își structurează și articulează discursul în special pe învățăturile dogmatice, morale și catehetice creștine, învățături a căror propovăduire constituie una dintre misiunile de bază ale bisericii. Construită pe reperele logicii discursive impuse de retorică, omiletica funebră, a avut (și are și astăzi) un nedisimulat caracter pedagogic (Petrescu 1977:10), constituindu-se de multe ori într-o subtilă metodă de educație religioasă directă.

Plecând de la o perspectivă antropologică este interesant de analizat rolul discursului funebru în complexul ritual funerar, importanța lui în “fractura” ce o induce comunității dispariția unui membru al său.

Fenomenul morții, singura “certitudine” a existenței, a reușit în ultimii cincizeci de ani să capteze interesul cercetătorilor din diverse domenii precum ar fi: filosofia, istoria, teologia, etnografia, sociologia, antropologia, psihologia, etc..

S-au conturat până în prezent trei nivele de lectură capabile de a dezvolta cercetări sistematice:

1. Discursul asupra morții statuat de fiecare comunitate
2. Moartea trăită în conexiune cu sentimentele și atitudinile pe care le induce în imaginarul colectiv
3. Moartea ca fenomen în dimensiunea sa statistică (sau cantitativă).

În lucrarea de față ne vom opri la primul caz încercând să conturăm imaginarul morții într-un discurs funebru apărut într-un volum de “cuvântări bisericesti” din anul 1847 (Pap 1847:342)

Ca fenomen universal, moartea a impus numeroase interogații tuturor civilizațiilor, imaginarul morții devenind, în timp extrem de bine reprezentat în mitologiile popoarelor antice dar și în religiile de mai târziu¹.

Pentru a începe analiza unui discurs funebru trebuie înainte de orice, urmărit motto-ul (sau pericopa) ce se intenționează a fi elementul central, linia de forță în sensul căreia se va dezvolta

¹Vezi Mircea Eliade, Istoria religiilor și a credințelor religioase, vol. I-II ed. Științifică și Religioasă, București, 1991

predica în sine. Și în acest caz, ca de cele mai multe ori de altfel, mottoul este un citat biblic:

“Întoarceți-vă și vedeți de este durere ca durerea mea”. (Ieremia, 1,13)

Imaginile cu care debutează predica se circumscriu durerii produse de dispariția unei creștine exemplare, un om important în familia și comunitatea din care făcea parte:

“Cu o cucernică și evlavnică creștină astăzi suntem mai puțini decât eri; mai puțin cu o maică iubitoare de fiii săi, cu o inimă bună, și cu o minte dătătoare de sfaturi folositoare”.

După modelul răspândit în cazul omileticii funebre din secolele XVIII și XIX autorul inserează, tot în introducere, o serie de exclamații și interogații cu intenția de a mări presiunea asupra auditoriului:

“S-a mutat un muritoriu iarăși de la noi! Nu-i mai mult între noi! Oare unde să-l cercăm, unde să-l aflăm iarăși?”.

Stilul acesta încărcat de exclamații și interogații este folosit din dorința de a dovedi că discursul este, de fapt, un impuls spontan ca urmare a stării “trăite” de autor (Ducrot, Schaffer 1996:472-473). Fără îndoială intenția nedisimulată este de a “șoca” ascultătorii, presiunea exercitată puternic încă de la început fiind o condiție pentru ca mesajul conținut în predică să impresioneze profund.

Mănăstirea Viforâta; foto: Felician Săteanu

După această introducere, “strategia” de multiplicare a tensiunii auditoriului continuă cu reprezentarea de imagini axate pe mormânt și simbolistica acestuia în ceea ce privește destinul uman:

“Voi plăcute morminte! Voi veți cuprinde în sânul vostru oasele acestei de la noi mutate; voi pline de odihnă lăcașuri, a căror iarbă de atâtea ori o au udat lacrămile întristării, voi ați cuprins întru înfioratul vostru sân mădulările părinților noștri... voi cu periciune ne amerințați și pe noi, cu nimiciume așteptați și trupul nostru”.

Într-un registru și mai grav, cu o tensiune emoțională în creștere, se continuă discursul cu o extrem de concisă trimitere la trei dintre păcatele capitale: lăcomia, desfrâul, mândria.

“... aici a sosit mai pre urmă acela, care în viață și nici cu toate averile lumii nu a fost îndestulat și acum îi e destul puținel pământ...Aici a venit cel mândărit și desfrânat, căruia cândva i se părea țapene și cele mai moi perini, acuma cu liniște și dulceață se odihnește în lăuntru țapănu-lui pământ.

... aici a sosit cel sumeț și mult profitoriu, căruia cândva îi erau înguste hotarale lumii, acuma destul de larg îi e îngustul sân al pământului”.

Ajuns în acest moment de tensiune al discursului se introduce o primă concluzie tranșantă privind viața și destinul nefericit al omului, enunțând, de fapt, deșertăciunea lumii:

“Ce a ramas din vistieriile acele [...] ce din frumoșele acele, cu care în tinerețe se fălea, ce din scumpele vestminte cu care să înbrăcau, ce din măestrii și din științe? Prav și cenușe!”

După succesiunea de imagini induse de suferința și tristețea momentului, discursul introduce un element surprinzător cu rol de a atenua, totuși, frica de moarte:

“[...] a în Domnul răposatei Barbure de Filimon [...] s-a mutat de la noi la o viață strelucită, unde nu e suspinare, și nu e întristare [...] dar socotind că sub această legătură s-a născut toți, ca să moară, cu odihnită inimă trebuie să fim supuși tristelor a morții întâmplări”.

După cum demonstrează Jean Delumeau omiletica funebră se dezvoltă, în general, pe schema repetitivă a disprețului față de lume – așa numitul *contemptus mundi* – ce urmează modelul biblic în care lumea are un caracter dual (domnia lui Satan și obiectul răscumpărării) (Delumeau 1997, I:15-16).

Conform lui Delumeau *contemptus mundi* este un model tematic bazat pe antagonismul dintre “pământ și cer, trup și suflet, plăcere și virtute, carne și spirit”.

Pe această schemă a temei *contemptus mundi* continuă discursul funebru intervenindu-se cu o întrebare care să inducă răspunsul dorit:

“Și pentru ce pricinuește cugetul morții în noi atâtea neodihnă, pentru ce e așa înfiorat și crâncen înaintea noastră?”

Bineînțeles că formularea răspunsului de către locutor este în așa fel schițat încât presiunea asupra auditoriului să se accentueze:

“Cu adevărat pentru aceea că moartea ni se vede a fi împrotivitoare firii omenești, ne lipsește de viață, de cât care nimic nu e înaintea noastră mai iubit”. Astfel că, într-un fel, moartea este “mediatorul” între pământ și cer, între timp și veșnicie producând ruptura ce declanșează despărțirea finală de adevărata “vale a plângerii” care este viața pământească a omului.

Intervine în acest moment secvențialitatea dialecticii trup-suflet, accentuându-se nimicnicia și efemeritatea celui dintâi termen al binomului:

“Aci lăsăm vistierile; nu-i cine să ne fie spre curtenire (...)

Mii de vermi vor fi, cari ne vor roade mădularile de multe ori doară...”

Printr-o formulare interogativă locutorul încearcă să explice frica în fața morții dar totodată să sublinieze universalitatea și atotputernicia ei:

“Cine e așa tare înferat la inimă, care la cugetul acestora mari strămutări să nu se tulbure, să nu slăbească? Înfiorată e moartea, că nu știm minutul când se va apropia de casele noastre (...),

Imagine din biserica din Desești; foto: Florin Pop

ne așteaptă, sosește (...) toate ce îi stau în cale fără milă le doboară, nefăcând desc(h)ilinire între veșminte zdrăntoase sau suruetoare podoabe de mătăasă, și câte boale, câte nenorociri, câte dureri trebuie să suferim noi, până ce ne coacem spre moarte”.

Presiunea asupra auditoriului se amplifică din nou prin exprimarea neliniștii și incertitudinii în ceea ce privește dinamica pe această axă timp – eternitate (sau pământ-cer):

“O! Dar după viața aceasta fi vom noi cetățeni vieții de veci, locuitorii cerului, a lumii sau a iadului, a întinericului?”

Acesta e minutul de la carele atârână vecinica noastră fericire- în veci a se despărți de cei mai iubiți ai săi (...) neștiind oare vom fi părtași fericirii, sau nefericirii”.

Ajuns la momentul culminant al discursului locutorul formulează un șir de întrebări cu scopul de a întări, de a accentua, ceea ce se dorește să se transmită:

“Pentru ce ne plângem dară împotriva morții, deacă pe noi ne lipsește de viață (...) când aceea e capătul ticăloșiei noastre. Au doară nu moartea e calea sigură, pe care ducându-ne ne mântuim de toate patimile, durerile și întristările noastre ? Nu prin moarte se mântuiește apăsatul, părăsitul, de toți urgisitul de izgonirea sa ? Moartea ne duce pe noi la odihnă, moartea rumpe lanțurile robilor, și îi dăruiește cu slobozenie, moartea șterge lacrămile văduvelor și a orfanilor ...”

Construcția discursului axată pe inducerea unei tensiuni (care s-a amplificat în mod constant încă din introducere) are în acest punct o nouă încercare de domolire a fricii prin reamintirea atotputerniciei morții, a implacabilității ei:

“Ne așteptat rumpe firul vieții înverșunaților și marilor împotrivnici”

Ultima secvență în structurarea unui discurs, *perorația*, cuprinde o reiterare a ideilor lansate, orientate și mai percutant înspre auditoriu. Se blamează din nou mândria și lăcomia, păcate considerate deosebit de grave de către locutor, concomitent cu slăvirea lui Dumnezeu:

“Plăcemear mie să fie de față acum înțelepții lumii ca să-și poată cunoaște neștiința lor întrebaiași eu pe ei: oare poate mâna lor șterge de pe nemăsuratul crug a ceriului ființa lui Dumnezeu, care în toate zilele așa lucruri mari și minunate face, în acăruiia voință stă a fi sau a nu fi? Plăceamear ai vedea aici pe cei sămeți, carii pe toți îi micșorează îngânfândușă (...) întrebaiaș eu pe acei: oare nu vor păți și ei ce au pățit cei mai mișei oameni ? Poftireași aici ai aduna pe cei bogăți, carii (...) fără milă ocărând pe cei săraci îi fugăesc de la ușile lor; întrebaiași eu pe ei: oare nu vor îndestula cu trei sau patru pasuri de pământ, cari vor cuprinde în sine recile lor mădulări ?”

În mod firesc se revine la *contemptus mundi*, de altfel parabola întregului discurs:

“Atâtea morți duc pe înaintea caselor noastre, și noi nu socotim de moarte, atâtea îngropăciuni vedem, și noi moșiile părinților le cumpenim (...) privim atâtea avuți de lumea aceasta despărțiți, și noao totuși nu ne vine în minte că și noi cele strânsă ale noastre aci le vom lăsa.

Așa e nu știm ceasul, minutul când se va cere în dărăpt sufletul de la noi (...) și așa să trăim

ca cum în clipita viitoare ar trebui să ne despărțim de lumea aceasta ticăloasă”.

Publicat undeva pe la mijlocul secolului al XIX-lea acest discurs este un exemplu de predică de înmormântare specific aceluia veac, adică discursul este construit după modelul clasic al retoricii și bazat pe reprezentările vechi ale temei *contemptus mundi*.

Pentru a se obține o imagine completă (și complexă) a omileticii funebre din secolul XIX este necesar să se inventarieze toate tipurile de predici subsumate diferitelor vârste, stări sociale sau tipuri de moarte survenită. Câmpul de cercetare este deschis.

BIBLIOGRAFIE

- Ducrot, Oswald, Schaffer Jean-Marie 1996 Noul dicționar al științelor limbajului, București
Pap, Sigismund, 1847 Cuvântări bisericesti, Pesta
Petrescu, Pr. Nicolae 1977. Omiletica. Manual pentru seminariile teologice, București

Résumé

L’imaginaire de la mort dans un discours funéraire du milieu du XIX-e siècle

Le présent travail se propose d’esquisser l’imaginaire de la mort dans un discours funéraire paru dans le recueil “cuvântări bisericesti” (propos religieux) de 1847 (Pap 1847:342)

Prenant pour point de départ une perspective anthropologique, il est intéressant d’analyser le rôle du discours funéraire dans l’ensemble du rite funéraire, son importance dans la “rupture” que la disparition d’un individu représente pour la communauté.

Publié vers le milieu du XIXe siècle, ce discours est un exemple d’oraison funèbre spécifique à cette époque, étant construit sur le modèle classique de la rhétorique et utilisant les anciennes représentations du thème *contemptus mundi*.

Pour obtenir une image complète de l’oraison funèbre du XIXe siècle, il est nécessaire d’établir un inventaire contenant les différents types d’oraisons prononcées en fonction de l’âge du défunt, du niveau social ou de la mort qui est survenue. Le domaine de recherche est illimité.